

RŪTA MARIJA VABALAITĖ

Vilniaus pedagoginis universitetas

ĮSTATYMŲ PRIGIMTIES INTERPRETACIJA HEGELIO TEISĖS FILOSOFIJOJE

The Interpretation of the Nature of Law in Hegel's Philosophy

SUMMARY

The article deals with Hegel's theory of the nature of law. The interpretations of common and positive law, the attempt to point to a limit between laws and ethical norms, the problem of the completeness of a statute-book, the destination of a punishment, the mechanism of the administration of justice are described. Hegel maintains that laws come to existence when customs are collected and systematised. Customs are an outcome of the free spirit and the creation of its world of freedom. That world is thoughts on the existence and actions of individual persons, it is like the spiritual foundation of their interrelations. Hegel criticises doctrines of natural law pointing to fictitious perfect natural conditions as opposite to a legally restricted state. Law, rights, freedom and duty are various parts of civil intercourse. Hegel upholds the individualist view in the theory of formal or abstract law. But he shifts to a holistic position when analysing the law of the state. The theory emphasises the need for codified law and warns against taking untenable cases to court.

Pasaulyje parašyta daugybė Georgo Wilhelmo Friedricho Hegelio filosofijos studijų, bet lietuviškai specialūs jo teisės filosofijos tyrinėjimai nėra publikuoti, tad šio straipsnio tikslas – glaustai ir paprastai paaiškinti Hegelio įstatymų sampratos vingrybes. Ši samprata neatsiejama nuo Hegelio etikos, politikos bei istorijos filosofijos, bet mes

nagrinėsime tik teisės prigimties problemas, nes politiniai, ideologiniai Hegelio filosofijos aspektai bei jo istorijos filosofija yra išsamiai analizuoti A. Šliogerio „Įvaduose“ ir *Istorijos filosofiją* ir *Dvasios fenomenologiją*¹, L. Anilionytės – *Teisės filosofijos apmatus*², G. Sabine'o, Th. Thorsono *Politinių teorijų istorijoje*³, K. R. Popperio veikale *Atviroji visuomenė bei jos*

RAKTAŽODŽIAI: įstatymas, laisvė, paprotys, prigimtinė teisė, pozityvioji teisė.

KEY WORDS: law, freedom, custom, natural rights, positive law.

priešai⁴. Be to, minėti „Įvada“ ir A. Lozuraičio įvadas į *Filosofijos istorijos paskaitas*⁵, P. Kuraičio ir V. Sezemano darbai⁶ bei pastarųjų dešimtmečių straipsniai⁷ supažindina skaitytoją su Hegelio filosofijos sistemos struktūra ir bendromis jos sąvokomis. Tad šiuos klausimus svarstysime tik tiek, kiek tai būtina teisės problematikai suvokti.

Įstatymo prigimties problemas Hegelis nagrinėja *Filosofijos mokslų enciklopedijos* trečio tomo antroje dalyje, *Teisės filosofijos apmatuose* ir šiek tiek *Istorijos filosofijos paskaitose*. Tai, ką tiria šiuolaikinė teisės filosofija, jo sistemoje yra objektyviosios dvasios reiškiniai. Objektyvioji dvasia čia reiškia laisvos, nepriklausomai nuo išorinių veiksnių apibrėžiančios tik pačią save, dvasios realizaciją kaip objektyvaus laisvės pasaulio kūrybą, kurio objektyvumas savo ruožtu reiškia nepriklausomybę nuo atsitiktinių individų ir jų savivalės. *Dvasios fenomenologijoje* teisė interpretuojama kaip protingos savimonės objektiškumo apraiška. Tai sąmonė, tapusi bendruoju protu, dvasinis individų esmės vienis, tiesiogiai tikrovėje pasireiškiantis kaip tautos papročiai. Ši bendra substancija yra pavienių individų siela ir esmė, veika, elgsena ir kūrinys. Abstrakčia forma ši substancija egzistuoja kaip tik *mąstomas* įstatymas. Hegelio žodžiais, „įstatymai išreiškia tai, kas yra ir ką veikia kiekvienas individas“⁸. Individo veiklą ir elgseną lemia jo reikmės.

Filosofas pabrėžia, kad individų sąmonė nėra nei absoliutaus įstatymo kūrėja, nei tikrintoja. Savimonei dvasinė esmė yra tiesiog duota kaip savaime esan-

tis amžinas įstatymas. Autorius teigia, jog įstatymas yra absoliuti gryna visų valia, turinti betarpiškos būties formą, ji nėra ir priesakas, tai, kas tik turi būti, ji yra ir galioja⁹. Toks įstatymas galioja kaip nerašyta ir neginčytina dieviškoji teisė. Dieviškojo įstatymo turiniu filosofas laiko pavienį asmenį. Žmogiškojo įstatymo turiniu – visą tautą. Žmogiškuoju įstatymu Hegelis pavadina tautos dvasią, kuri yra save suvokiančios tikrovės pavidalu. „Bendrybės forma ji yra pažįstamas įstatymas ir egzistuojantys papročiai, atskirybės pavidalu, ji yra tikroviška individo apskritai savitakra“¹⁰. *Dvasios fenomenologijoje* nurodomas papročių ir teisės, dieviškojo ir žmogiškojo įstatymo sąryšis. Autoriaus nuomone, „žmogiškasis įstatymas savo gyvuoju judrumu kykla iš dieviškojo įstatymo, sąmoningas įstatymas – iš pasąmoningo, tarpininkavimas – iš betarpiškumo; ir lygiai taip pat jis sugrįžta ten, iš kur iškilo“¹¹.

Hegelio tikslas nebuvo nurodyti empirinius žmogiškojo ir dieviškojo įstatymo skirtumus. Remiantis savimonės raidą teoriškai atskleidžiančiu tekstu ir keltetu jame pasitaikančių pavyzdžių, galima manyti, kad dieviškasis įstatymas reguliuoja šeimos ar kraujo giminyste paremtus santykius, egzistuoja nerašytos teisės forma. Žmogiškasis įstatymas panašesnis į pozityvųjį. Jis reguliuoja bendruomenėje susiklostančius santykius: asmeninio savarankiškumo, nuosavybės, sutarties ir visus kitus, atsirandančius siekiant įgyvendinti pavienius tikslus, užsiimant verslu ir vartojant. Be to, žmogiškasis įstatymas apibrėžia individų ir valdžios santykį.

Brandžioje Hegelio filosofijos sistemoje teisė nagrinėjama kaip formalioji arba abstrakčioji ir kaip konkreti, turiniga, vadinasi, kaip visuomenės bei valstybės bendrabūvį užtikrinantis pamatas.

Kaip filosofas paaiškina įstatymų kilmę? Pasak jo, įstatymai galėję atsirasti tada, kai daiktų išsigijimas susipynė su poreikių tenkinimu, jie esą būtini kaip ypatingybės apsauga¹². Ką apibrėžia įstatymai, galime spręsti iš autoriaus teiginio apie teisės turinį, kuri „pasireiškia kaip prisitaikymas prie materijos pilietinėje visuomenėje iki begalybės atsiskiriančių ir susipinančių nuosavybės ir sutarčių santykių bei būdų, be to, nuoširdumu, meile ir pasitikėjimu grindžiamų dorovinių santykių, tačiau šių tik tiek, kiek juose yra abstrakčios teisės“¹³. Tai gi įstatymai randasi dėl to, kad būtų reguliuojami viešieji santykiai. Dvasia išsiskirsto į įstatymus leidžiančios, teisinės ir vykdomosios valdžios organus, darbo veiklos mases, išsilavinimo pasaulį.

Hegelis pritaria nuomonei, kad pozityvioji teisė atsirado ir išstobulėjo Romoje. Šį faktą jis sieja su papročio ir juridinės teisės atskyrimu. Teisinis principas buvęs pažangesnis negu papročiai, reguliavę santykius graikų valstybėse, nes jis garantavęs sprendimų nepriklausomybę nuo jausmų, nuotaikų ir kitų kintančio vidinio pasaulio apraiškų. Romoje buvę panaikinti įvairiausi nuosavybės teisių skirtumai ir privatinė teisė sulygino individus kaip jiems priklausančio turto savininkus. Kita vertus, romėnai neturėjo politinių teisių, nebuvo sureguliuoti valdovo ir valdinių santykiai¹⁴. Tobulumą pasaulietinė teisė ir religinė

sąžinė įgijusios tik dėl Reformacijos. Hegelio žodžiais tariant, „dabar pagrindinis principas buvo paklusnumas valstybės įstatymams kaip valios ir veiksmo protingumo raiška. Taip paklusdamas žmogus yra laisvas, nes atskirybė paklūsta visuotinybei“¹⁵. Akivaizdu, kad individo valios laisvė, subjektyviosios ir objektyviosios valios sutapimas Hegelio sistemoje reiškia aukščiausią dvasios raidos pakopą. *Istorijos filosofijoje* dažnai cituojama mintis, kad „įstatymas yra dvasios ir valios laisvės objektyvacija; ir tik valia, kuri paklūsta įstatymui, laisva, nes ji pavaldi sau pačiai, yra savo stichijoje ir yra laisva. Kadangi valstybė, tėvynė yra akivaizdžios būties bendrumas, kadangi žmogaus subjektyvioji dvasia paklūsta įstatymams, prieštaravimas tarp laisvės ir būtinybės išnyksta. Protingumas yra būtinas kaip substancinis pradai, ir mes esame laisvi jį pripažindami įstatymo pavidalu ir paklusdami jam kaip mūsų esybės substancijai: tada objektyvioji ir subjektyvioji valia yra sutaikomos ir yra viena nedrumsčiama visuma“¹⁶. Tokia įstatymo traktuotė primena klasikine tapusią J. Locke'o laisvės ir įstatymo santykių interpretaciją¹⁷.

Hegelis aptaria, kas yra vertingiau – ar įstatymų kodeksai, ar nerašyta paprotinė teisė. Jis pažymi, kad kodeksas atsiranda surinkus paprotines teises, jų apibrėžimų daugybėje protu išvelgus glaustesnį visuotinių substancinių įstatymų sąvadą¹⁸. Autorius pripažįsta, jog kadangi sąvadas yra vien rinkinys, jam „bus būdingas *beformiškumas*, neapibrėžtumas ir netobulumas“¹⁹. Filosofas ma-

no, kad sprendimų rinkiniai yra blogiau negu sutvarkytas ir apibrėžtas kodeksas, o tai jam akivaizdu iš anglų teisės praktikos²⁰. Anglų žemių teisę statuteose ir nerašytame įstatyme mąstytojas vertina skeptiškai. Jis nurodo, jog nėra protinga reikalauti iš kodekso tobulumo, kad jis būtų absoliučiai užbaigtas, kad nebūtų galimybės tolesnėms apibrėžtims. Tai jis aiškina, pasitelkdamas dešimt Dievo įsakymų kaip visada buvusį visuotinį įstatymą, ir rašo, jog „vien todėl, kad kodeksas negali būti išbaigtas, neiškelti įstatymo ‘nežudyk’ tuoj pat pasirodo absurdiška“²¹. Taigi, Hegelio nuomone, kodeksas yra būtinas, bet jis negali būti baigtas ir nekeičiamas, nes įstatymai atitinka esamą epochą ir negali tikti visiems laikams.

Gera žinoma, kad Hegelio teisės filosofija susilaukė kritiškų vertinimų. Th. Adorno rašo, kad „teisė yra sritis, kurioje blogis pasiekia laimėjimų dėl jo objektyvumo ir įgyja gėrio regimybę“²². Jis pripažįsta, kad pozityvi, išplėtotą prigimtinio įstatymo doktrina susiduria su antinomijomis, bet primena, kad vis dėlto prigimtinio įstatymo idėja kritiškai tvirtina, jog pozityviuosiuose įstatymuose esama trūkumų²³. Hegelis tikrąja teise laiko tik pozityviają. Jis teigia, kad teisė apskritai yra pozityvi, o sistemiška filosofinė teisės plėtotė negali sukurti pozityvių įstatymų kodekso, kurio reikia realiai valstybei²⁴. Teisinius įstatymus filosofas apibrėžia kaip iš žmonių kylančias nuteigtis, teisę – kaip tai, „kas visuotinai pripažinta, žinoma ir norima“²⁵. Kartu jis nurodo, kad tai, kas yra, ir tai, kas turi būti, gali skirtis. Savyje ir sau esanti teisė yra nekintama, o savavališką apibrėžti

to, kas turėtų galioti kaip teisė, individo vidujybė gali laikyti esant patvirtinama arba nepatvirtinama²⁶. Tai, kas yra įstatymas, gali skirtis nuo to, kas yra teisė savyje. Taigi galime teigti, kad bent teoriškai Hegelis palieka kriterijų pozityvių įstatymų vertinimui.

Mąstytojas pabrėžia, kad individo teisės ir pareigos turi bendrą prigimtį. Teisės ir pareigos esančios laisvės turinys, mąstymui apibrėžtas bendrybės forma. Kaip veikianti sąmonei nustatyta galybė jis esąs įstatymas, kita forma jis esąs tai, kas doroviška. Ši mintis apie tapatybę remiasi bendro substancinio gyvenimo prielaida. *Dvasios filosofijoje* autorius teigia, kad „visi visuomenės ir valstybės tikslai yra tuo pačiu metu ir privačių [asmenų – R. M. V.] tikslai, bet tas įtarpinimo kelias, kuriuo jų pareigos vėl prie jų sugrįžta kaip jų teisių įgyvendinimas ir naudojimas šiomis teisėmis, sudaro skirtumo regimybę“²⁷.

Vertindamas filosofo požiūrį į abstrakčiosios teisės ir valstybės įstatymų santykius, J. N. Findlay'us nurodo, jog nors juridinių asmenų teises apibrėžiančios „taisyklės remiasi valstybės autoritetu, Hegelis užsimena, kad, be to, jos turi pamatą „absoliučiam negatyvumė“ arba laisvame dvasios universalume. Tam tikra prasme todėl Hegelis tiki „prigimtinėmis teisėmis“, bet kadangi valstybė jam taip pat yra būtinas proto padarinys, šis pripažinimas yra ne toks svarbus“²⁸. *Dvasios filosofijoje* Hegelis paaiškina prigimtinės teisės sąvoką teigdamas, kad ji yra dviprasmiška, nes lieka neaišku, ar teisę reikia suprasti kaip betarpiškai gamtiškai egzistuojančią, ar taip, kaip ji apibrėžiama iš esmės pagal

jos sąvoką. Filosofui nepriimtina pirmoji prigimtinės teisės sąvokos prasmė. Jis sutinka, kad būtent šia prasme ji buvo dažniausiai vartojama. Tuomet būdavo tikima egzistavus prigimtine būkle, kai tokia teisė viešpatavo, o visuomenė ir valstybė jai priešpriešinamos kaip žmogaus laisvės suvaržymas atimant jo prigimtines teises. Tikroju teisės pamatu mąstytojas laiko laisvą asmenybę, o ji, kaip žinoma, Hegelio filosofijoje yra priešinga grynai, mąstymu neįtarpintai prigimčiai. Taigi prigimtine teisę jis interpretuoja kaip jėga, prievarta paremtus žmonių santykius. *Filosofijos istorijos paskaitose* nagrinėdamas Th. Hobbeso valstybės teoriją, filosofas nurodo, kad „tai veikiau gyvuliška būklė, dar nesutramdytos savivalės būklė“²⁹. Priešingai tokiai tikrosios teisės pažeidimo būklei, teisė viešpataujanti tik pilietinėje visuomenėje³⁰ ir valstybėje. Skaitydami *Teisės filosofijos apmatus*, randame ir valstybės priimtus įstatymus, ir individo teises kaip prioritetą iškeliančių teiginių. Bendrosios Hegelio filosofijos nuostatos verčia tiek vienus, tiek kitus teiginius laikyti reikšmingais, bet nelaikyti esant galutiniams. Kita vertus, galime rasti ir gana ciniško požiūrio į individų interesus išraiškų ir negalime paneigti, jog, autoriaus nuomone, esami valstybės įstatymai yra ir neturi nebūti prievartos jos piliečių atžvilgiu įteisinimas.

Tyrinėtojai (pavyzdžiui, K. Löwithas, J. N. Findlay'us) svarbia Hegelio teisės sampratos idėja laiko besąlygišką žmogaus kaip teisių subjekto pripažinimą. Hegelis teigia, jog „žmogus reikšmingas, nes jis žmogus“³¹, ir pabrėžia, kad nei tautybė, nei tikėjimas, nei visuomeninė

padėtis nėra pagrindas pažeisti visų lygybės prieš įstatymą principą. Pagarbą žmogaus orumui jis akcentuoja netgi aiškindamas bausmės paskirtį. Bausmė esanti ne valstybės prievartos aktas nusikaltėlio atžvilgiu, o pačios nusikaltėlio laisvos valios rezultatas. Nuosprendis interpretuojamas kaip teisės susitaikymas su pačia savimi, objektyvumo prasme jis esąs nusikaltimo panaikinimas, įstatymo, kuris realizuojasi kaip galiojantis, atsikūrimas³². Kita vertus, visų lygybės prieš įstatymą principą filosofas skelbia tautologija, teigiančia tik tai, kad valstybėje egzistuoja teisinė tvarka, viešpatauja įstatymai. Dar *Dvasios fenomenologijoje* Hegelis aiškino, kad vien pagal proto nustatytus kriterijus neįmanoma įvertinti, ką turėtų įtvirtinti įstatymas, privačią ar bendrą nuosavybę, jos padalinimą pagal poreikius ar visiems lygiomis dalimis. Patys pozityvūs įstatymai nustato nevienodus piliečių teisinius įgaliojimus ir pareigas³³. Aktualiai skamba Hegelio žodžiai: „naujaisiais laikais valdovas privačiais klausimais turi pripažinti teismo viršenybę, ir laisvose valstybėse savo procesus jis paprastai pralaimi“³⁴. Hegelis nurodo, kad teisės principas esąs „būk asmuo ir gerbk kitus kaip asmenis“³⁵. Ginčydamasis su ankstesnėmis teisės teorijomis, mąstytojas tvirtina, kad žmogus turi teisę tik į daiktą, bet ne į kitą žmogų. Tam, kad būtų užtikrinta pagarba asmens teisėms, Hegelis siūlo priimti visiems žinomus įstatymus, „galimybę žinoti, kaip įgyvendinamas įstatymas konkrečiu atveju“³⁶, viešą teisingumo vykdymą, prisiekusiųjų teismą. Šios struktūros pranašumas, pasak autoriaus, esąs tas, kad pi-

lietinės visuomenės nariai dalyvauja teisme dvasiškai, žinodami proceso prasmę, o ne vien klauso šnekėjimo apie jų teises jiems nesuprantama kalba ir savo teisę pažiūrėti tik kaip jiems išorišką likimą. Filosofas pabrėžia, kad pasitikėjimas sprendimu yra „grindžiamas šalių lygybe su jais pagal jų ypatingumą, lumą ir panašiai“³⁷. Prisiekusieji sprendžia apie faktišką nusikaltimo sudėtį, o kvalifikuoti teisininkai tik pritaiko įstatymą konkrečiu atveju³⁸.

Pažymėtina, kad Hegelio darbuose aptariami kai kurie ir šiandien diskutuojami klausimai.

Verta susimąstyti, ar įstatymų ir teismo procesų gausa yra geriausias būdas garantuoti teisingumą (visai praktiškai – ar būtini profesinės etikos kodeksai?). Filosofas mano, kad neteisinga būtų viską įstatymiškai apibrėžti. Įstatymus galima taikyti tik išorinėms žmogaus veiklos apraiškoms. Vidinis pasaulis yra už teisės srities ribų, žmogus negali būti baudžiamas už jauseną ar mąstyseną. „Įstatymų leidybos objektas gali būti tik tos aukštųjų santuokos, meilės, religijos, valstybės santykių pusės, kurios iš prigimties savyje gali turėti išoriškumą“³⁹. Hegelis kritikuoja senus įstatymus, kuriuose yra „daug nurodymų dėl ištikimybės ir garbingumo, kurie neatitinka įstatymo prigimties, nes jie liečia vien vidujybę. Tik prisiekiant, kai daiktai palikti sąžinės nuožiūrai, garbingumo ir ištikimybės reikia paisyti kaip to, kas substancialu“; „moralinė pusė ir moraliniai priesakai, liečiantys valią jos būdingiausiame subjektyvume ir ypatingybėje, negali būti pozityvios įstatymų leidybos objektas“⁴⁰. O individo nuosavybė turin-

ti būti juridiskai įforminta. Mąstytojas gina su nuosavybės santykiais susijusius formalumus, nes mano, kad pilietinėje visuomenėje formalumai daro nuosavybę įrodomą ir įstatymišką. Pasak autoriaus, taip betarpiška mano atskiros teisės esatis pereina į pripažintumą, teisė savyje tampa įstatymu.

Keliose vietose Hegelis peikia pernelg aktyvų savo teisių gynimą teismuose. Žmogų, kuriam jo teisė yra pati savaimė tikslas, vadina skurdžios dvasios, riboto proto, šiurkščiu užsispyrėliu. Gindamas teisės substancialumą, mąstytojas nurodo, jog teiseną reikia laikyti tik jos įgyvendinimo priemone. Siūlo įpareigoti šalis prieš kreipiantis į teismą išbandyti kitas priemones (trečiųjų teismą, taikos teismą) ir stengtis susitarti⁴¹. Taigi galime manyti, kad filosofas nepritartų ne vienai šių dienų bylai dėl orumo pažeidimo.

Ar verta priimti daugybę įstatymo išaiškinimų? Hegelis siūlo palikti teises kolizijas. Jis teigia, kad kolizijų atsiradimas, kai būtinas teisėjo sprendimas taikant įstatymus, yra būtinas, nes kitaip jų vykdymas būtų visiškai mechaniskas. Klysta manantys, kad kolizijų verta vengti daug ką paliekant teisėjo nuožiūrai, nes kolizija priklauso minčiai, o sprendimas, priimtas tik teisėjo, būtų savivalė.

Filosofijos, kaip pirmosios etikos, kontekste darosi aktualus teisingumo ir besąlygiškos meilės santykių klausimas. Nesunku numanyti, kad Hegelis pirmenybę teikia teisingumui. *Dvasios filosofijoje* atsakydamas manantiems, kad viešpatavimas ir pavaldumas turėtų remtis natūralia meile, jis juokauja lygindamas įstatymų laikymusi paremtą visuomenę

su dėsniams pavaldžiu šviesulių ir gyvulių bandos judėjimu⁴². Kadangi net gamtiniai dalykai paklūsta vidinei tvarkai, tai tuo labiau žmonės turi paklusti sau nusistatytiesiems ir išsąmonintiems įstatymams.

Hegelio mintimi apie valdžios ir individų santykius, suformuluota kritikuojant visuotinę absoliučią laisvę, netikėtai galima pasinaudoti apibūdinant dabartinę gyventojų savijautą įstatymus leidžiančios valdžios atžvilgiu. Valdžią

jis palygina su šalta visuotinybe, pavaldinių savimone – su egoistiniu atomiškumu. Valdymas yra apgaulingas, filosofo žodžiais tariant, „savimone nesileidžia apgaudinėjama ir nemano, kad paklusnumas *autonomiškiems* įstatymams, kurie skiria jai tam tikrą dalį, ar *atstovavimas* leidžiant įstatymus ir dalyvaujant bendroje veikoje yra ne regimybė, o *tikrovė*; ji nemano, kad pati diktuoja įstatymus ir *pati* realizuoja ne pavienį, o bendrą kūrinių“⁴³.

IŠVADOS

Įstatymai atsiranda surinkus ir susisteminus papročius. Papročiai – atsiradus laisvai dvasiai ir jai kuriant savo laisvės pasaulį. Šis pasaulis nebūtinai yra suformuluotos mintys apie individų egzistavimą ir veiką, tai tarsi dvasinis jų santykių pagrindas. Sistemingo įstatymų sąvado sudarymas Hegelio teorijoje liudija juos sukūrusios tautos dvasios brandą. Prigimtinės teisės teorijos susilaukia kritikos dėl to, kad jos suponuoja, filosofo manymu, išsigalvotą tobulą prigimtinę būklę, priešpriešinamą įstatymų suvaržytam bendrabūviui. Įstatymas, teisė, laisvė ir pareiga yra skirtingi tų pačių pilietinių santykių aspektai.

Formaliosios arba abstrakčiosios teisės teorijoje Hegelis laikosi individualistinės nuostatos, analizuodamas valstybės teisę, krypsta prie holistinių nuostatų.

Viena vertus, filosofas pripažįsta, kad net neverta stengtis priimti kiekvienam atskiram atvejui sukurtą įstatymą, kad įstatymas gali reguliuoti tik išoriškai pasireiškiančius asmenų santykius, kad teismo procesai turėtų būti tik kraštutinis konfliktų sprendimo būdas. Kita vertus, Hegelis aiškiai teikia pirmenybę įstatymiškai reglamentuotam bendrabūviui, nemano, kad teisingumo išsigalėjimui gali užtekti vien žmonių geranoriškumo.

Literatūra ir nuorodos

- 1 A. Šliogeris. Hegelio istorijos filosofija // G. Hegelis. *Istorijos filosofija*. – Vilnius: Mintis, 1990, p. 5–24; A. Šliogeris. Grynosios sąmonės odisėja // G. W. F. Hegel. *Dvasios fenomenologija*. – Vilnius: Pradai, 1997, p. 9–25.
- 2 L. Anilionytė. Minervos pelėdos skrydis // G. W. F. Hegel. *Teisės filosofijos apmatai*. – Vilnius: Mintis, 2000, p. 7–20.

- 3 George H. Sabine, Thomas L. Thorson. *Politiinių teorijų istorija*. – Vilnius: ALK Pradai, 1995, p. 627–666.
- 4 K. R. Popper. *Atviroji visuomenė ir jos priešai*. – Vilnius: Pradai, 1998, p. 233–304.
- 5 A. Lozuraitis. Logika ir istorija, dvasia ir filosofija // G. W. F. Hegel. *Filosofijos istorijos paskaitos*. I t. – Vilnius: Alma littera, 1999, p. 9–58.

- ⁶ P. Kuraitis. Apie Hegelį ir jo absoliutinį idealizmą // *Filosofijos raštų rinktinė*. – Oak Lawn, Il: Ateitis, 1990, p. 176–209; V. Sezemanas. Hegel George Friedrichas // *Raštai: Filosofijos istorija. Kultūra*. – Vilnius: Mintis, 1997, p. 303–320.
- ⁷ L. Anilionytė. Hegelio etika: dorovė prieš moralę // *Logos*, 2004, Nr. 38; J. Grigaliūnas. Vystymosi samprata G. Hegelio filosofijoje // *Žmogus ir visuomenė*, 2'94; A. Lozuraitis. Hegelio filosofijos likimo vingiai // *Ethos*, 1991 1 (11); R. M. Vabalaitė. G. Hegelio etikos ypatybės ir ugdymo klausimas // *Problemos*, 1999, Nr. 56.
- ⁸ G. W. F. Hegel. *Dvasios fenomenologija*. – Vilnius: Mintis, 1997, p. 269.
- ⁹ Žr. ten pat, p. 321–322.
- ¹⁰ Ten pat, p. 330.
- ¹¹ Ten pat, p. 229.
- ¹² G. W. F. Hegel. *Teisės filosofijos apmatai*. – Vilnius: Mintis, 2000, p. 316.
- ¹³ Ten pat, p. 321.
- ¹⁴ Žr. G. Hégelis. *Istorijos filosofija*. – Vilnius: Mintis, 1990, p. 311–312, 338–339.
- ¹⁵ Ten pat, p. 441.
- ¹⁶ Ten pat, p. 65–66. Plg. ten pat, p. 495, ir G. W. F. Hegel. *Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (1830). – Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1991, S. 414 .
- ¹⁷ „Valdžią turinčių žmonių laisvė yra laisvė gyventi laikantis pastovios taisyklės, kuri galioja kiekvienam visuomenės nariui ir kuri nustatyta jos įstatymų leidimo valdžios. Tai laisvė vadovautis savo paties valia visur, kur įstatymas to nedraudžia, ir nebūti priklausomam nuo nepastovios, neapibrėžtos, nežinomos ir nesaistomos kito žmogaus valios“ (Dž. Lokas. *Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtį ir tikslą*. – Vilnius: Mintis, 1992, p. 28–29).
- ¹⁸ G. W. F. Hegel. *Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (1830). – Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1991, S. 409.
- ¹⁹ G. W. F. Hegel. *Teisės filosofijos apmatai*. – Vilnius: Mintis, 2000, p. 318.
- ²⁰ Verta pažymėti, kad nepaisant Anglijoje veikiančių įstatymų formų, šios šalies valstybinę tvarką apskritai filosofas vertina teigiamai. *Istorijos filosofijoje* ji minima kaip gero valstybinių reikalų tvarkymo pavyzdys (G. Hégelis.
- Istorijos filosofija*. – Vilnius: Mintis, 1990, p. 470–471).
- ²¹ G. W. F. Hegel. *Teisės filosofijos apmatai*. – Vilnius: Mintis, 2000, p. 327.
- ²² Th. W. Adorno. *Negative Dialektik*. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1982, p. 309.
- ²³ Žr. ten pat, p. 310.
- ²⁴ Žr. G. W. F. Hegel. *Teisės filosofijos apmatai*. – Vilnius: Mintis, 2000, p. 46.
- ²⁵ Ten pat, p. 316.
- ²⁶ Žr. Ten pat, p. 28, ir G. W. F. Hegel. *Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (1830). – Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1991, S. 408–409.
- ²⁷ G. W. F. Hegel. *Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (1830). – Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1991, S. 391.
- ²⁸ J. N. Findlay. *The Philosophy of Hegel: an Introduction and Reexamination*. – New York: Collier Books, 1966, p. 314.
- ²⁹ G. W. F. Hegel. *Filosofijos istorijos paskaitos*. III t. – Vilnius: Alma littera, 2001, p. 284.
- ³⁰ Žr. G. W. F. Hegel. *Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (1830). – Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1991, S. 397.
- ³¹ G. W. F. Hegel. *Teisės filosofijos apmatai*. – Vilnius: Mintis, 2000, p. 316.
- ³² Ten pat, p. 332.
- ³³ Žr. G. W. F. Hegel. *Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (1830). – Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1991, S. 415.
- ³⁴ G. W. F. Hegel. *Teisės filosofijos apmatai*. – Vilnius: Mintis, 2000, p. 333.
- ³⁵ Ten pat, p. 99.
- ³⁶ Ten pat, p. 335.
- ³⁷ Ten pat, p. 339.
- ³⁸ Žr. G. W. F. Hegel. *Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (1830). – Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1991, S. 410.
- ³⁹ G. W. F. Hegel. *Teisės filosofijos apmatai*. – Vilnius: Mintis, 2000, p. 322.
- ⁴⁰ Ten pat, p. 322, 321.
- ⁴¹ Ten pat, p. 334.
- ⁴² Žr. G. W. F. Hegel. *Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (1830). – Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1991, S. 408–409.
- ⁴³ G. W. F. Hegel. *Dvasios fenomenologija*. – Vilnius: Mintis, 1997, p. 433.